

JARI EHRNROOTH

Historian kertomuksen ulottuvuudet ja ajallisuuden

Ajallisuuden yläsäveliä

Yhdistämme faktaa ja fiktiota nähdäksemme, kuinka myötätuntomme herää. Dos. Jari Ehrnrooth pohtii historian kertomisen ulottuvuuksia.

■ Jos jätämme Jumalan laskuista, ei olemassaoloa ole ajan ulkopuolella. Ajatukseni liikkuu vapaasti, mutta joutuu sopeutumaan siihen, että ajallisuus rajoittaa eksistenssin itsetietoisuutta. Vaikka koen olemassaoloni yksin tässä ja nyt, en siinä samassa voi eritellä sen muotoa ja sisältöä. *Mitä on* tarkoittaa oikeastaan *mitä on ollut*, sillä tulevaisuuden voin kuvitella ja nykyhetken elää, en havaita, en analysoida. Kaikki olemassaolon tutkimus on siis jo koetun tutkimista.

Historia ei ole koetun olemassaolon esitys, vaan kokemuksessa tavoittamattoman olemisen kuvaus. Tarkentaen: sen kohteenä on eksistenssin radikaali menneisyys. Se ei siis voi olla muistamista eikä muistelemistakaan. Se pidentää kokemuspiirin aikajännettä vain kuvitteellisesti.

Kokemuksen ylittävänä toisen kertaluokan representaationa historia on fiktiolle mieluisa symbiontti. Historian kertomustyö yhdistelee, tulkitsee ja täydentää ajallisuuteen sidotun olemassaolon jäämistöä pyrkien puhaltamaan siihen kuvitteellisen hengen. Fiktion kerronta tutkii ajallisen eksis-

tenssin kokemusta kuvitellussa muodossa.

Nämä kaksi tarvitsevat toisensa. Oikeastaan kerronta kokemuspiirin takaisesta menneisyydestä on faktoihin puettua fiktiota. Otan lähteet, sulattelen, ja kohta sanon: Dante. Vainaja herää synnyttämällä, olemisen paluun illuusiossa.

Kun mielikuvitus puhuu mielikuvitukselleni, se ei suoranaisesti voi täsmentää ajallisuuden rajoittaman eksistenssini itsetietoisuutta. Se vain avaa vapaasti liikkuvalla ajatukselleni laajemman kentän. Olemassaoloni rajat eivät katoa, mutta saan tilaisuuden tutkia toisissa hahmoissa ja muodoissa niitä olemisen aspekteja, jotka eksistenssini itsetietoisuudessa jäävät tavoittamatta.

Historiallisen fiktion ja historiantutkimuksen viehätysvoima lepää sekä eksoottisuuden että tunnistettavuuden varassa. Modernin ajattelun mukaisesti historiallinen aika on suksessiivinen jatkumo, jossa perättäiset aikakaudet saavat merkityksen suhteessa toisiinsa – usein niin, että jälkeen tuleva kumoo edeltäneen kuten sonattimuotoisessa musiikkiteoksessa. Suksessio on luonnollisesti pelkkä ajatustapa, mutta sen nojalla historia voi esiintyä viisaustieteenä eli tietona siitä, mistä tulemme ja mihin menemme.

Paul Ricoeur tarkasteli historian ja menneisyyden suhdetta vuonna 1984 pitämässään akvinolaisluennossa. Mennyt on ollut ja jättänyt jälkensä, joista historiantutkimus päättelee, millaista menneisyys on ollut. Historia on rekonstruktio, jonka muotona on yleensä narraatio. Historia ei siten voi olla identtinen menneisyyden kanssa. Jotkut fundamentalistisen tyylin edustajat vain

haluavat esittää kertomuksensa ilmoitustuotena.

Ricoeur itse puolustaa suhteellisen vastaavuuden ideaa: historia on kertomus, ei se mitä todella tapahtui, vaan sen kaltainen. Historia asettuu poissaolevan menneisyyden edustajaksi analogisen merkitysfunktion avulla. Voimme nähdä vain kuvan, emme kohdetta, jota se esittää.

Yksioikoisen identiteettilogiikan ja dialektisemmän analogisuuden ohella Ricoeur mainitsee kolmannen mahdollisuuden, eksotiikan. Menneisyys voi olla kuten tuntematon alkuperäiskulttuuri klassisessa antropologiassa. Se on siis vieras, muukalainen – eli toinen, kuten jotkut sanovat.

Menneisyyden vieraus näyttäisi olevan eräiden mikro- ja mentaliteettihistoriallisten tutkimusten suuren viehätysvoiman salaisuus – ajattelen nyt esimerkiksi Emmanuel Le Roy Ladurien tuotantoa. Tällainen tapa suhtautua menneisyyteen voi olla modernin jälkeinen, sillä se irtaantuu suksession ideasta.

Jos menneisyys on vieras, siitä kertomisen kulttuurinen arvo ei perustu siihen, että se auttaa meitä ymmärtämään omaa aikaamme tai ”historian suuria linjoja”. tarinat menneisyydestä ovat kulttuuria rikastuttavia tarinoita siitä, mitä joskus on ollut ja mitä ihmiset ovat joskus kokeneet. Ne eivät kerro siitä, miten jotkin salaperäiset voimat menneisyyden perukoilta ohjailevat toimiamme ja vaikuttavat kulttuuriseen todellisuuteemme.

Eksootisessa menneisyyden tarkastelussa keskustelu siitä, mikä esityksistä on eniten tosi, vaimenee ja muuttuu epäkiinnostavaksi. Tarinoiden arvo on toisaalla: niiden kyvyssä antaa nykyistä kokemuspääpiiriämme avartavia merkityksiä.

Siten historiantutkimuksena esitettyjen tarinoiden ja fiktiona julkaistujen historiallisten kertomusten välinen radikaali epistemologinen kuilu voisi kuroutua umpeen.

Vai voisiko sittenkään. Fiktio ja tutkimuksena esiintyvien historiallisten narraatioiden varsinaisena eronahan pidetään sitä, että jälkimmäisen on dokumentoitava kuvauksensa. Toisin sanoen lähdesidonnaisuus estää sepitteellisyyden vallan tutkimuksessa.

Siinä missä romaanikirjailija voi mielikuvituksellaan täyttää ne alueet, joista lähteet eivät kerro, joutuu historiantutkija turvautumaan – niin, mihin? Erisuuntaisten päätelmäketterien maltilliseen puntarointiin? Avoimeen spekulointiin erilaisilla tulkintamahdollisuuksilla?

Käytännössä historiantutkija usein nojautuu sittenkin omaan mielikuvitukseensa ja sen antamaan vakuutukseen: näin sen täytyi olla, näin hänen täytyi toimia, näin sen on täytynyt mennä. Sitten tutkija vain esittää omasta mielestään uskottavimman tarinan mahdollisimman vakuuttavasti, lähtesiin pedantisti viitaten.

Ehkä ero fiktion paljastuukin vasta kertomusten lukutavoissa. Vain harvat tutkimukset säästävät niiden uskottavuutta koskevalta kiistelyltä, mutta fiktio saa olla rauhassa oma todellisuutensa. Tosiasiassa tilanne on sekavampi. Historiantutkimusten arvo puolustetaan paitsi totuuden kertomisella myös menneisyyttä koskevin tulkintojen moninaisuudella, ja historialliset romaanit puolestaan joutuvat usein kiistellyiksi juuri yksipuolisen realistisen lukutavan pohjalta.

Historiantutkimuksen ja fiktion raja on siis sangen häilyvä. Kumpikin pyrkii loihtimaan esiin sen minkä aika hautaa. Varsinaista eroa ei ehkä tulisikaan etsiä intohimon kohteesta vaan kirjoittamisen perimmäisistä lähtökohdista ja esteettisistä ihanteista.

Historiantutkimus tavoittelee uskottavaa tai ainakin tiedollisesti kiinnostavaa kuvasta menneisyydestä, mutta fiktio haluaa menneisyyden kontekstissa käsitellä eksistentiaalisesti kiehtovia aiheita kuten vapautta, rakkautta, kuolemaa ja yksinäisyyttä. Historiantutkijan ihanteena on selkeä ja sujuva tyyli, kirjailijalle tärkeää on tekstin kompleksinen ja uniikki muoto, joka kantaa taideteoksen ainutkertaista esteettistä luonnetta.

Nämäkin viivat on vedetty rantahiekkaan.

Eroja tehdään paitsi sukulaisten identiteettien selkiyttämiseksi myös sukukokonaisuuden hahmottamiseksi. Toisin sanoen: miten historiantutkimus ja fiktio täydentävät toi-

siaan? Millä tavoin ne haarautuvat samasta puusta?

Eurooppalainen romaani taiteen lajina on nimenomaan ihmisen ajallisen kokemuksen tarkastelua. Kiinnostavimmillaan se merkitsee sitä, että aika, menneisyys, muisti ja historia ovat proosateosten sisintä aihepiiriä.

Varsinainen romaanin historia aloitetaan usein henkilöstä, jonka suhde menneisyyteen on ikään kuin seonnut. Don Quijote on lukenut ritariromaneja – siis eksotisoivaa historiallista viihdettä – väärällä tavalla, ottanut ne liian todesta ja eläytyntyn niihin siinä määrin, että uskoo itsekään olevansa ritari, jonka tehtävänä on elää ritarihyveiden mukaisesti. Niiden noudattaminen johtaa hänet tragikoomiseen ristiriitaan oman aikansa todellisuuden kanssa.

Aluksi realismin puitteissa pysyttelevät hidalgo Don Quijoten seikkailut muuttuvat välillä niin fantastisiksi, ettei lukija lopulta voi itsekään enää tietää, koskettaako häntä haaveiden ja todellisuuden irvokas ristiriita vai kenties koko näkyväiseen sidotun maailmankuvan rajoittuneisuus. Aika on kukaties fiktio, todellista vain sen ylittävä kokemus, hän huomaa päättelevänsä.

Mutta silloinhan myös historian tutkimus on fiktiota tai ainakin fiktion harhautamaa, ja todellista – toisin sanoen vakavasti otettavaa ja inhimillisesti merkityksellistä – onkin yleisinhimillisen kokemuksen ajaton, aikakausten sovinnaisuuksista vapaa pohdiskelu. Se taas on minkä tahansa vakavan proosateoksen yläselvointi.

Mutta eikö historian tutkimuksenkin varsinainen anti ole toisaalla kuin sen esittämisessä, mitä ikään kuin todella tapahtui? Tarkoitain nyt sitä, että kertoessaan menneisyyden sisällissodasta, inkvisitiosta tai suolakaupeista historioitsija ikään kuin ottaa etäisyyttä siihen, mitä hän aikakautensa lapsena on tottunut pitämään todellisena. Koska asiat ovat joskus olleet toisessa järjestyksessä, ne voisivat olla sitä nytkin tai ensi vuonna. Kulttuurissa ei siis olekaan mitään annettua, ei muuta kuin sokeus sille mikä on annettua.

Ajatusten kulku on vienyt uuteen päätelemään. Historiantutkimus käsittelee inhimillisen eksistenssin häilyvyyttä kahdella

tavalla. Se kertoo kuolemasta, sen aiheuttamasta turhautumisesta ja jatkuvuuden kaijuudesta, ja kollektiivisen muistin illuusiona se olemassaoloa venyttäessään on itsekkin eräänlainen lohdutus Saarnaajan tuskaan. Mutta se osoittaa myös, ettei se, mihin tänään uskomme ole muuta kuin ajan tapa, siis tavallaan mielivaltaa, jonka tiedämme muuttuvan, vaikkemme kykenekään astumaan sen asettamien rajoitusten ulkopuolelle.

Historia ei vapauta meitä eksistentiaalisista hankaluuksista, vaan selvittää niiden luonteen. Tietoisuus historiallisen prosessin luomista rajoituksista ja pyrkimys suhteellisuudentajun avulla nähdä avarammin on jo jotain sekini. Ajallisen olemassaolon kokemus ei sellaisen avartumisen jälkeen ole enää sama kuin ennen sitä.

Päädynkö siis siihen, että niin historiallisen fiktion kuin historian tutkimuksenkin varsinainen anti – merkitys, jonka perusteella niiden arvo voidaan puolustaa – ei olekaan menneisyyden henkiin herättämisessä, vaan niiden kyvyssä saattaa puheenalaiseksi sellaisia aikaan sidotun olemassaolon kokemuksia, jotka ilman radikaalia historiallista perspektiiviä jäävät kirkastumatta. Fiktion ja tutkimuksen toisistaan eroavat konventiot ovat tältä kannalta vain pinnallisia seikkoja, osa aikakausten silmiemme peitoksi heittämiä lumetta. Se erottelu, joka aluksi tuntuu merkitykselliseltä, osoittautuukin naurettavaksi, melkein byrokraattiseksi luutumaksi. Niinkö olisi ajateltava?

Käytännössä – siis konventioiden sokaisemana – ajatellamme, että historian tutkimus ja fiktio täydentävät toisiaan. Emme voi ajatella, että tietämisen ja kirjoittamisen tavat ja muodot ovat niin toissijaisia, että ne voidaan unohtaa.

Kirjallisuudessa konventionaalisten muotojen rikkominen ja uusien kehittäminen versoo suoraan traditiosta. Niin sanottu fiktion ja faktan yhdistely on yksi oman aikamme kokeilualueista. Teemme niin nähdäksemme selvemmin sen, miksi myötätuntomme herää, kun Don Quijote kiihdyttää ratsulleen päin tuulimyllyjä.